

Cathrine Sørli

**Kvinne- og kjønnsperspektivet i rettsstudiet ved
Universitetet i Oslo**

Rapport basert på en evaluering av integreringen av
kvinne- og kjønnsperspektivet i masterstudiet i rettsvitenskap
foretatt for Likestillingsutvalget ved Det juridiske fakultet

Forord

Universitetet i Oslo har i mange år lagt vekt på å fremme likestilling mellom kjønnene i sin virksomhet. Likestillingsutvalget ved Det juridiske fakultet (LSU) er oppnevnt som et lokalt organ for å vareta likestillingshensyn i forhold til våre ansatte og våre studenter. Da Universitetet i Oslo innførte ordningen med egne midler til lokale likestillingstiltak, fikk LSU ideer til en rekke dokumentasjons- og forbedringstiltak. Et av dem var å få undersøkt om den nye studieordningen fra 2003 oppfyller Universitetets og fakultetets målsetning om å integrere kjønns- og likestillingsperspektiv i studiet. Gjennom likestillingsmidlene fikk Fakultetet bidrag til å finansiere en studentvit.ass som kunne gjennomføre undersøkelsen.

Stillingen ble utlyst med en nokså åpen prosjektbeskrivelse. Cathrine Sørli ble ansatt 1/11 2006, og formulerte prosjektet som en undersøkelse av kjønns- og likestillingsperspektivet i pensumlitteraturen i de obligatoriske fagene i masterstudiet. Rammen for arbeidet var en 60 sp masteroppgave, noe som innebar begrensning av rapportens omfang. Pensumlitteraturen ble valgt som undersøkelsesobjekt fordi lesing av pensum står så sentralt i rettsstudiet. Undersøkelsen ble begrenset til de obligatoriske fagene ettersom de leses av alle studenter. Rettsstudiet har flere enn femti valgfag, og noen av dem oppfyller i høy grad kravet til integrering av kjønns- og likestillingsperspektivet. En undersøkelse av alle valgfagene faller utenfor denne rapportens rammer.

LSU mener at de funn Cathrine Sørli har gjort, og hennes gjennomgang av såvel det rettslige grunnlaget for inkluderings av kjønns- og likestillingsperspektiv i studiet som hennes anbefalinger for hvordan dette kan gjennomføres, kan være av interesse for også andre enn Det juridiske fakultet. Rapporten sendes derfor bredt ut, til inspirasjon og diskusjon.

Med hilsen LSU

Ved Marit Halvorsen (leder)

Innholdsfortegnelse

<u>1</u>	<u>GRUNNLAG OG INNHOLD I KRAVET TIL INTEGRASJON</u>	<u>1</u>
1.1	Bakgrunn og problemstilling	1
1.2	Studiereformkomiteens delinnstillinger og integreringstiltak	3
1.2.1	Arbeidet med studieordningen	3
1.2.2	Kort om virkemidler for integrasjon	4
1.3	Kjønnsmainstreaming og aktivitetsplikt	6
1.3.1	Kjønnsmainstreaming	6
1.3.2	Plikt til å arbeide aktivt for likestilling (aktivitetsplikten)	8
1.3.3	En årlig plikt til å redegjøre for likestilling (redegjørelsesplikten)	9
1.4	Universitetet i Oslos sentrale pålegg (strategi- og handlingsplaner)	10
1.5	Nærmere om kvinne- og kjønnsperspektivet	11
1.5.1	Innledning	11
1.5.2	Diskrimineringsvern	12
1.5.3	Det personlige integritetsvernet	14
<u>2</u>	<u>UNDERSØKELSEN</u>	<u>15</u>
2.1	Innledning	15
2.2	Vurdering av 1. avdeling	16
2.3	Vurdering av 2. avdeling	16
2.4	Vurdering av 3. avdeling	18
2.5	Vurdering av 4. avdeling	18
2.6	Bruk av kvinnelige forelesere og pensumlitteratur skrevet av kvinner	19

<u>3</u>	<u>DEN ORGANISATORISKE SIDEN OMKRING INTEGRERINGSTILTAKET</u>	<u>20</u>
3.1	Plassering av ansvar og oppfølging	20
<u>4</u>	<u>KONKLUDERENDE BEMERKNINGER OG ANBEFALINGER</u>	<u>21</u>
<u>•</u>	<u>KILDER</u>	<u>23</u>

1 Grunnlag og innhold i kravet til integrasjon

1.1 Bakgrunn og problemstilling

Det juridiske fakultet ved Universitetet i Oslo vedtok ny studieordning i 2003 (5-årsordningen), med iverksettelse fra høstsemesteret 2004.¹ Det nye studium *Master i rettsvitenskap* erstattet det juridiske profesjonsstudium. Jusstudiet ble inndelt i fem avdelinger, hvor de fire første består av obligatoriske fag med skriftlig eksamen som vurderingsform. Som den femte avdelingen skal studentene skrive masteroppgave og lese og ta eksamen i juridiske valgfag. I den forbindelse ble det bestemt hvilke fag som skulle være obligatorisk i studiet og skrevet læringskrav for hvert enkelt fag. Videre ble det angitt hvilken hovedlitteratur som har til hensikt å dekke de oppstilte læringskravene.

Under forberedelsen til den nye studieordningen ble det fremmet forslag om en systematisk integrering av kvinne- og kjønnsperspektivet gjennom notatet *Studiereformen: Forslag til prinsippvedtak om integrasjon av kvinne- og kjønnsperspektivet i obligatoriske fag*.² Forslaget ble fulgt opp gjennom vedtak fakultetsstyret.³ Videre kom forslaget til uttrykk i studiereformkomiteens⁴ delinnstillinger, faggruppene for de enkelte fag når det gjelder fagbeskrivelser og endelig gjennom notatet *Integrasjon av kvinne- og kjønnsperspektivet i de obligatoriske fag ved gjennomføringen av ny studieordning*.⁵

¹ I samsvar med fakultetsstyrets vedtak av 20. juni 2002, sak A3 II bokstav k.

² Skrevet av Anne Hellum, Kirtsen Ketscher og Helga Aune. Heretter forkortet *Forslag til prinsippvedtak*.

³ Punkt fire i vedtak av fakultetsstyret 21. januar 2003, sak A3. Omtales som Delvedtak 4. Vedtakene som angår kvalitetsreformen finnes her: http://www.jus.uio.no/studier/kvalitetsreform/arkiv/fakvedtak_jus.rtf

⁴ Også kalt studieordningskomiteen, 5-årskomiteen eller bare komiteen.

⁵ Notat av 18.03.03 til studiereformkomiteen. Fra: professor Hans Jacob Bull og Anne Hellum. Heretter kalt Integrasjonsnotatet eller Bull og Hellum (2003).

Likestillingsutvalget (LSU) ved Det juridiske fakultet ønsket ut fra den ovenfor skisserte bakgrunnen å foreta en evaluering av kjønns- og likestillingsperspektivet i pensumlitteratur og undervisning. Til Likestillingsutvalgets mandat ligger å sikre likestilling mellom kjønnene: ”både likestilling i kvalitet (begge kjønns virkelighet og perspektiver skal reflekteres i forskning, undervisning og formidling) og i kvantitet (en jevn fordeling av ⁶kvinner og menn på alle felt og nivåer).”⁷ Å sikre kjønnsperspektivet i undervisningen sorterer under kvalitative tiltak. Det er Likestillingsutvalgets oppgave å ”vurdere studiets innhold, studiesituasjonen og evalueringsordninger ut fra et kjønnsperspektiv.”⁸

Evalueringen ble foretatt i form av og innenfor rammen av en 60-studiepoengs masteroppgave.⁹ Av plasshensyn var det ikke mulig å gjøre en vurdering av alle obligatoriske fag i jusstudiet, men det ble valgt ut fag fra hver avdeling som fungerer som et representativt vurderingsgrunnlag. Ved utvelgelsen ble det blant annet lagt vekt på at fag med stor generaliseringsverdi var representert.

Problemstillingen ble formulert slik: *Hvordan og hvorvidt kvinne- og kjønnsperspektivet i dag er integrert i de obligatoriske fag ved Det juridiske fakultet.*

⁶ Hvilke fag som ble valgt ut framgår av punkt 2.

⁷ Jfr. [Styrings- og administrasjonsreglement for Det juridiske fakultet](#), § 25 om LSU's mandat.

⁸ Jfr. [Styrings- og administrasjonsreglement for Det juridiske fakultet](#), § 25 om LSU's mandat.

⁹ Sørli. *Kvinne- og kjønnsperspektivet i Master i rettsvitenskap. En vurdering av kvinne- og kjønnsperspektivet i de obligatoriske fag ved Det juridiske fakultet ved Universitetet i Oslo* (2008). Denne rapporten er en sammenfatning av avhandlingen.

1.2 Studiereformkomiteens delinnstillinger og integreringstiltak

1.2.1 Arbeidet med studieordningen¹⁰

Det ble opprettet en studieordningskomité til ”å utrede og fremme alle nødvendige forslag for å vedta en studieordning”.¹¹ Komiteen skulle lede arbeidet og utarbeide utkast etter hvert. Studieordningskomiteen har presentert sine forslag skriftlig i form av tre delinnstillinger.

Etter den første delinnstillingen var framlagt, ble notatet *Studiereformen: forslag til prinsippvedtak om integrasjon av kvinne- og kjønnsperspektivet i obligatoriske fag* sendt komiteen. Forslaget formidler et sterkt behov for en integrering av perspektivet: ”Å henføre undervisningen i kvinners menneskerettigheter til et valgfag er ut fra dagens internasjonale krav ikke tilstrekkelig”. Forslaget er basert på et ønske om en moderne studieordning på internasjonalt nivå. Siktemålet er at ”ingen forlater studiet uten basalkunnskaper om ikke-diskrimineringsprinsippet og dets anvendelse i norsk rett”. Ved siden av et langsiktig mål om likestilling mellom kjønnene, er altså samfunnsnytte det direkte og uttalte hovedformål bak integrasjonsforslaget. Forslaget påpeker samtidig at en integrering vil kreve en gjennomgang av samtlige fags pensum og opplegg for undervisning.

Den 21. januar 2003 fattet fakultetsstyret vedtak om sammensetningen av fagene på jusstudiet og det nevnte Delvedtak 4. Vedtaket lyder som følger:

”Fakultetsstyret viser til forslag om integrasjon av kvinne- og kjønnsperspektivet i obligatoriske fag (vedlegg 11) og ber komiteen vurdere dette nærmere i sitt videre arbeid.”

¹⁰ For en mer utfyllende omtale av arbeidet med studieordningen, se Sørli (2008) kapittel 2, side 12 følgende.

¹¹ Vedtak av 20. juni 2002, sak A3 III A.

Faglærerne utarbeidet, på vegne av faggruppene, skriftlig forslag til læringskrav i de enkelte fag. Innholdet i de enkelte forslag til innlemmelse av kvinne- og kjønnsperspektivet var varierende. Det er ulike måter å forfatte fagbeskrivelser og pensumkrav på. Enkelte hadde flere konkrete forslag, mens andre var knappe og atter andre unnlot å nevne perspektivet i sin beskrivelse av faget. Hva som begrunner utelatelsene er det vanskelig å si noe om.

Professorene Hans Jacob Bull og Anne Hellum skrev etter oppfordring fra studiereformkomiteen et notat av 18.03.03 med titteloverskriften *Integrasjon av kvinne- og kjønnsperspektivet i de obligatoriske fag ved gjennomføringen av ny studieordning*. Notatet inneholder konkrete forslag til kjønnsperspektiv i hvert enkelt fag. Bull og Hellum kommenterer også faggruppens forslag til integrering og kommer med forslag til forbedringer der dette er tjenlig eller nødvendig. I tillegg foreslås det tiltaksformer felles for de obligatoriske fagene, som presenteres under i avsnitt 1.2.2.

1.2.2 Kort om virkemidler for integrasjon

Verbet ”å integrere” betyr å fullstendigjøre eller innpasse noe. Her legges det til grunn en noe videre forståelse av begrepet. Det anses tilstrekkelig at undervisningen forholder seg til kjønnsperspektivene eller vier dem den nødvendige oppmerksomhet. Integreringsbegrepet er benyttet i Fakultetets saksbehandling og videreføres av den grunn her.

En integrering forutsetter som regel en form for plan som man opparbeider et bevisst forhold til. Slik forsøker man å sikre den tilsiktede gjennomføringen. Integrering forutsetter *både* en tydeliggjøring av perspektivet *og* at det brukes konkret innenfor de enkelte fagdisipliner.

Integrering kan gjøres på mange måter. Vi har altså ulike typer av integrasjonstiltak. Her vil jeg presentere fire mulige tiltak.

Integrering i fagbeskrivelse og læringskrav. Fagbeskrivelse utarbeides i hvert enkelt fag og er ment å være en kortfattet presentasjon av faget, herunder dets avgrensning mot andre fag og dets rolle i samfunnet.¹² Angivelsen av læringskravene i det enkelte fag er todelt og er gitt betegnelsene ”god forståelse” og ”kjennskap til”. Slik skiller man fagets sentrale områder fra de mer perifere deler som bærer preg av å være bakgrunnskunnskap.¹³ En integrering i fagbeskrivelse og læringskrav er egnet til å synliggjøre perspektivet på en god måte. Fagbeskrivelsen og læringskravene er ment å veilede lærebokforfatterne og være sentral i utformingen av eksamensoppgaver og bedømmelsen av dem.¹⁴ En innlemmelse i fagbeskrivelsen vil øke sjansene for en mer systematisk integrasjon i litteraturen og være egnet til å øke eksamensrelevansen.

Integrasjon i juridisk litteratur (pensumlitteratur). En integrering i fagbeskrivelse forutsetter at det finnes litteratur eller undervisning som inneholder kjønnsproblematikk, diskrimineringslære etc. Integreringen kan enten gjøres ved at det tas inn egne kapitler/avsnitt hvor man behandler mer overordnede problemstillinger. Alternativt kan bøkene fortløpende integrere perspektivet der hvor det etter sitt innhold hører hjemme (tematisk). En tredje løsning er å anvende begge metodene (en dobbel strategi).

En egen tverrfaglig obligatorisk forelesningsrekke. Det er ønskelig å gjøre bruk av tverrfaglige forelesninger på hver avdeling som tar for seg sentrale problemstillinger knyttet til kjønn. I forlengelsen av denne modellen vil man utarbeide et kompendium og en materialsamling som kan bestå av artikler, rettspraksis mv.

Avsetting av egne studiepoeng. Å tildele studiepoeng til ikke-diskrimineringslæren på studiets andre avdeling ville være av stor praktisk betydning, både for litteraturen, undervisning og eksamensoppgaver. Det er i tillegg mest effektivt med tanke på synlighet.

¹² *Delinnstilling II* side 13.

¹³ *Delinnstilling II* side 13.

¹⁴ *Delinnstilling II* side 12.

1.3 Kjønnsmainstreaming og aktivitetsplikt

1.3.1 Kjønnsmainstreaming

Substantivet *mainstream* kan oversettes med hovedstrømning eller hovedretning. Verbformen *mainstreaming* blir dermed å gjøre noe til hovedretning.¹⁵ Ved bruk av kjønnsmainstreamingsstrategien ønsker man å gjøre kvinne- og kjønnsperspektivet til hovedstrøm, og ikke et særrområde for spesielt interesserte.

Gender mainstreaming¹⁶ har sin opprinnelse innen FN-systemet og var ment å være et alternativ til feilslåtte kvinnespesifikke prosjekter som ofte ble for marginaliserte.¹⁷ Kjønnsmainstreaming er uttrykt og dermed rettslig forankret i rettskilder på flere nivå. Prinsippet ble først lagt til grunn i Wien-deklarasjonen om menneskerettighetene fra 1993 og Beijing-deklarasjonen fra 1995.¹⁸ Hensikten er å integrere rettighetene nedfelt i Kvinnekonvensjonen i andre internasjonale og nasjonale menneskerettighetssammenhenger.¹⁹ I 1997 ble gender mainstreaming gitt følgende definisjon av FNs økonomiske og sosiale råd (Economic and social Council):

”Mainstreaming a gender perspective is the process of assessing the implications for women and men of any planned action, including legislation, policies or programmes, in all areas and at all levels. It is a strategy for making women’s as well as men’s concerns and experiences an integral dimension of the design, implementation, monitoring and evaluation of policies and programmes in all political, economic and societal spheres so

¹⁵ Nielsen. *Prinsippet om likebehandling af kvinder og mænd som et generelt princip i kontraktretten*. I: TfR-2006-71 på side 81.

¹⁶ Gender mainstreaming er det internasjonale begrepet som brukes. I norsk sammenheng har man også anvendt begrepet integrering, jfr. Synteserapport 2006/1 (Norad). Her brukes begrepene om hverandre.

¹⁷ Mehra og Gupta (2006) side 2.

¹⁸ Vienna Declaration and Programme of Action, 1993 og The Beijing Declaration and Platform for Action, september 1995.

¹⁹ Hellum (2008) side 20.

that women and men benefit equally and inequality is not perpetuated. The ultimate goal is to achieve gender equality.”²⁰

Prinsippet er nedfelt i EF-traktatens artikkel 3 punkt 2, hvor det framgår at fellesskapet skal arbeide for likestilling og avskaffe all forskjellsbehandling av kvinner og menn ”i hele sin virksomhet”. En endring i EUs likebehandlingsdirektiv²¹ førte til en ny artikkel 1 bokstav a som implementerer mainstreamingsprinsippet hvor det heter følgende:

”Medlemsstaterne tager aktivt hensyn til målsætningen om ligestilling mellom mænd og kvinder ved udformningen og gennemførelsen af love og administrative bestemmelser, politikker og aktiviteter på de områder, der er behandlet i stk 1.”

Prinsippet er også å finne på nasjonalt plan i likestillingsloven § 1 bokstav a, som ofte omtales som aktivitetsplikten jfr. nedenfor i avsnitt 1.3.2.

Mainstreamingsstrategien når det gjelder dagens studieordning innebærer at kvinne- og kjønnsperspektivet må gjøres til en obligatorisk del av studiet. Det er flere mulige læremiddel- og undervisningsstrategier: Implementeringen kan for eksempel gjøres ved at (1) valgfaget diskriminerings- og likestillingsrett gjøres obligatorisk eller (2) ved at perspektivet tas inn som en integrert del i de eksisterende obligatoriske fag, og ikke begrenses til valgfaget. Fakultetet har som vi har sett valgt sistnevnte strategi. Riktignok benytter fakultetet integrasjonsbegrepet i stedet for ordet mainstreaming, men innholdet peker hovedsakelig på det samme.

Helt sentralt ved bruk av gender mainstreaming-strategien er såkalt parallellitet. Det vil si at det hverken er tilstrekkelig med spesiell eller generell kompetanse. Behovet for en både og-løsning er påvist i vurderingen av strategien. Resultatene fra forskningen på kvinneperspektivet og diskriminering må mainstreames inn i de relevante juridiske fagene.

²⁰ ECOSOC Agreed conclusions 1997/2.

²¹ Rådets direktiv 2002/73/EF.

Ved utelukkende opparbeiding av generell kompetanse er det reell fare for at "gender equality can be swept away by the mainstream, instead of changing it."²²

1.3.2 Plikt til å arbeide aktivt for likestilling (aktivitetsplikten)

I følge likestillingsloven § 1 bokstav a første ledd plikter alle offentlige myndigheter å "arbeide aktivt, målrettet og planmessig for likestilling mellom kjønnene på alle samfunnsområder". Det oppstilles med denne bestemmelsen en aktivitetsplikt eller et krav om aktive og forebyggende tiltak.

Aktivitetsplikten var opprinnelig plassert i likestillingslovens formålsbestemmelse § 1 annet ledd. Offentlig myndigheter ble pålagt å legge forholdene til rette for likestilling mellom kjønnene på alle samfunnsområder. Loven ble endret i 2002 på bakgrunn av at likestillingen mellom kjønnene ikke er kommet langt nok, og at en utvidelse av aktivitetsplikten vil kunne bidra til en endring i så måte.²³ Den opprinnelige plikten var "preget av intensjoner mer enn forpliktelser".²⁴

Plikten innebærer naturligvis noe mer enn ikke å overtre forbudet mot diskriminering. I at aktiviteten skal være "målrettet" ligger et krav om at virksomheten "skal definere målet for arbeidet, og hvem som er ansvarlig for å oppfylle dette i henhold til en bevisst strategi".²⁵ Det er altså overlatt til lokale organer og styreverter å fastlegge likestillingspolitikk tilpasset deres virksomhet og dens behov. Denne formen for styringspolitikk forutsetter at de bestemte organer besitter tilstrekkelig kyndighet på området. Dette reiser to spørsmål knyttet til fakultetets integreringstiltak: For det første kan det spørres hvorvidt Det juridiske fakultet har definert målet for arbeidet med integreringen og for det andre om det er blitt bestemt hvem som er ansvarlig for gjennomføringen.

²² Mehra og Gupta (2006) side 5.

²³ Ot.prp. nr. 77 (2000-2001) *Om lov om endringer i likestillingsloven mv.* side 14 første spalte.

²⁴ Ot.prp. nr. 77 (2000-2001) *Om lov om endringer i likestillingsloven mv.* side 14 første spalte.

²⁵ Bruzelius. I: Norsk lovkommentar (2005) side 1248.

De innflytelsesrike aktører på ethvert område har gode muligheter for å skape framgang i likestillingsarbeidet.²⁶ Det juridiske fakultet, ved Universitetet i Oslo, har muligheter for å skape en slik framgang gjennom å synliggjøre diskrimineringsretten i obligatoriske fag. Det bør også merkes at fordi en betraktelig del av Universitetets virksomhet består av undervisning, taler dette for at plikten til arbeide for likestilling også gjelder innholdet i undervisningen.

1.3.3 En årlig plikt til å redegjøre for likestilling (redegjørelsesplikten)

For å hindre at aktivitetsplikten i likestillingsloven § 1 bokstav a blir en ren papirbestemmelse, er det lovbestemt en årlig redegjørelsesplikt for likestilling i likestillingsloven § 1 bokstav a tredje ledd.²⁷ Virksomheten er pålagt å redegjøre for tilstanden slik den vedrører likestilling, hvilke tiltak som er iverksatt og hvilke som planlegges satt i verk. Hovedformålet er i følge forarbeidene å skape ”økt og mer systematisk oppmerksomhet” omkring likestilling. I tillegg vil rapporteringen kunne antyde hvorvidt virksomheten har oppfylt sin aktivitetsplikt etter loven og synliggjøre behov for bestemte tiltak.²⁸

Likestillings- og diskrimineringsombudet og Likestillings- og diskrimineringsnemnda skal håndheve manglende rapportering, jfr. hovedregelen i likestillingsloven § 9.

Det kan ikke sees at Det juridiske fakultet har redegjort for Delvedtak 4 eller integreringstiltaket i sine årsberetninger. Det er hovedsakelig likestillingsbetraktninger knyttet til personalpolitikk som kommer til uttrykk. Ut fra beretningene er det vanskelig å

²⁶ Ot.prp. nr. 77 (2000-2001) *Om lov om endringer i likestillingsloven mv.* side 19 første spalte.

²⁷ Ot.prp. nr. 77 (2000-2001) side 24 andre spalte. Bestemmelsen er tilføyd ved lov nr. 21/2002.

²⁸ Ot.prp. nr. 77 (2000-2001) side 20-21.

si noe om oppfølgingen av tiltaket om integrering.²⁹ Her illustreres betydningen av rapportering med hensyn til videre oppfølging. Tiltaket forblir slik sett usynlig.

1.4 Universitetet i Oslos sentrale pålegg (strategi- og handlingsplaner)

Strategisk plan for Universitetet i Oslo 2005-2009. Planen forplikter Universitetet til ”å motarbeide alle former for direkte og indirekte diskriminering, ha likestilling som et bevisst element i all sin virksomhet og arbeide for lik rett til utdanning”. Forpliktelsen er plassert under overskriften *I fagprofil og identitet*.

Handlingsplan for likestilling mellom kjønnene 2007-2009. I handlingsplanen er det beskrevet som et hovedmål for Universitetet at likestilling inngår som ”et fundamentalt og bevisst element i all virksomhet”.

Strategi for det juridiske fakultet 2005-2009. I strategiens punkt 16 heter det at innsatsen for likestillingen skal økes. Det er uttalt at Handlingsplanen for likestilling skal følges, og at man gjennom denne blir forpliktet til å ”arbeide aktivt mot alle former for direkte og indirekte diskriminering”. Det uttalte formål er ”å integrere likestillingsperspektivet som et element i all ordinær virksomhet ved fakultetet”. Det understrekes også at et økt antall kvinnelige kursholdere og forelesere har ”en verdi ved at kvinneperspektivet kommer tydeligere frem i undervisningen” og at ”studentene får et realistisk bilde av arbeidslivet”.

Planene ovenfor kan vanskelig sies å forplikte utover den lovfestede aktivitetsplikten.

Strategiene kan kritiseres for å fokusere hovedsakelig på temaet ”kvinner og personalpolitikk”. Det juridiske fakultets strategi tar for eksempel opp likestilling under overskriften *II Personal og likestilling*. Under avsnittet Strategi for utdanning sies

²⁹ Jfr. Årsberetninger for Det juridiske fakultet for 2003 til og med 2006. Tilgang:

http://www.jus.uio.no/fakultetet/plan_rapport/aarsrapport/index.html

ingenting om at studier skal bygge på likestilling. Det bør i større grad tas hensyn til innholdet i hva det forskes på og undervises i ved utarbeidelsen av planene.

1.5 Nærmere om kvinne- og kjønnsperspektivet

1.5.1 Innledning

Kvinneperspektivet er individsentrert i tråd med den kvinnerettslige innfallsvinkelen. Med dette utgangspunkt anlegges kvinneperspektivet på tvers av de obligatoriske fagene. Kvinne- og kjønnsperspektivet anvendes som en fellesbetegnelse, men gis likevel et noe ulikt innhold i faglige disipliner.

Kvinneperspektivet og faget kvinnerett har endret seg siden oppstarten i 1974 og fram til i dag. Det har foregått en positivering av diskrimineringsretten, slik at kvinne- og kjønnsperspektivet i langt større utstrekning er kommet til uttrykk i internasjonale og nasjonale skrevne rettskilder. Da Tove Stang Dahl og andre drev sin forskning på 70- og 80-tallet var de kvinnerettslige hensyn som ble lansert i stor grad rettspolitiske eller bygget på reelle hensyn og generelle rettslige prinsipper. I dag er kvinne- og kjønnsperspektivet positivt slått fast i flere internasjonale instrumenter, som FN-konvensjoner og direktiver innen EF/EØS-retten.³⁰ EU-direktiver gjøres til en del av EØS-avtalen som igjen fører til endringer i nasjonal lov som for eksempel likestillingsloven.

Kvinne- og kjønnsperspektivet kan deles opp i to hovedkategorier; diskrimineringsvernet og integritetsvernet.

³⁰ Hellum (2006) side 3.

1.5.2 Diskrimineringsvern

1.5.2.1 Direkte og indirekte diskriminering

I likestillingsloven § 3 oppstilles det forbud mot både direkte og indirekte forskjellsbehandling av kvinner og menn. Formålet er å sikre formell så vel som materiell likestilling mellom kjønnene. Etter en skjerpelse i lovens ordlyd i 2002 inneholder lovteksten en legaldefinisjon av begrepene direkte og indirekte forskjellsbehandling.

Direkte forskjellsbehandling betegner en handling som formelt sett ”stiller kvinner og menn ulikt fordi de er av forskjellig kjønn”, jfr. bestemmelsens annet ledd første punkt. Det er direkte sammenheng mellom kjønn og handlingens effekt – det diskriminerende motiv er avgjørende.³¹ Forskjellsbehandling med bakgrunn i graviditet eller fødsel regnes også som direkte forskjellsbehandling, jfr. § 3 annet ledd annet punkt. Det er innført et strengt vern for gravide. Det absolutte forbudet gjelder i følge forarbeidene tre uker før og seks uker etter fødselen.³² Før lovendringen i 2002 ble forskjellsbehandling på grunn av graviditet regnet som indirekte forskjellsbehandling.

Forskjellsbehandling som karakteriseres som indirekte er i følge § 3 tredje ledd ”enhver tilsynelatende kjønnsnøytral handling som faktisk virker slik at det ene kjønn stilles dårligere enn det annet”. Denne former omtales også som reell, materiell eller faktisk forskjellsbehandling. Det er virkningene av en handling, vedtak, bestemmelse, unnlattelse mv. som slår skjevt ut for menn og kvinner. Et typisk eksempel er at en kvinnedominert yrkesgruppe har lavere lønn enn en mannsdominert gruppe, som utfører arbeid av lik verdi.

Likestillingsloven krever ikke at det foreligger hensikt eller klanderverdig adferd med hensyn til den ulovlige forskjellsbehandlingen. Det avgjørende er virkningen: At man har havnet i en mindre gunstig situasjon eller at handlingen er egnet til å stille vedkommende

³¹ Ot.prp. nr. 77 (2000-2001) side 28 første spalte.

³² Ot.prp. nr. 77 (2000-2001) side 36 første spalte.

dårligere. Det kreves altså årsakssammenheng mellom den diskriminerende handling og virkningen(e) av den.

Indirekte forskjellsbehandling er tillatt i bestemte tilfeller. For at forskjellsbehandlingen skal være lovlig må tre kumulative vilkår være oppfylt. Handlingen må (1) ha et saklig formål som er uavhengig av kjønn. Middelet (handlingen) må (2) være egnet og nødvendig. Handlingen må (3) ikke være uforholdsmessig inngripende i forhold til formålet. Når det gjelder den direkte formen for forskjellsbehandling, åpnes det ikke for en slik proporsjonal vurdering av middel og mål. Det er kun en snever ulovfestet unntaksadgang ved direkte forskjellsbehandling. Denne utledes av ulovfestede saklighetsprinsipper.³³

1.5.2.2 Diskriminering på flere grunnlag

Undersøkelsen er konsentrert om kjønnsperspektivet. Det skal imidlertid bemerkes at kvinner har andre egenskaper (såkalte identitetsmarkører) og verdier som gjør at de i tillegg kan falle inn under andre diskrimineringsgrunnlag. Diskrimineringsgrunnlagene går slik sett på tvers av hverandre.

Et felles håndhevingsorgan, bestående av Ligestillings- og diskrimineringsombudet og Ligestillings- og diskrimineringsnemnda, samt de alminnelige domstoler, gjør at det skal være mulig å vurdere diskrimineringens utslag og former sett i sammenheng.

Diskrimineringsgrunnene kan være *additive*. Det vil si at man finner at det (isolert sett) er lagt vekt på for eksempel kjønn og alder uten at det er noen nærmere sammenheng mellom disse størrelser. Se for eksempel Ligestillings- og diskrimineringsnemndas sak 8/2008, hvor det ble konkludert med at en kommune hadde handlet i strid med ligestillingsloven § 3 og arbeidsmiljøloven § 13-1 ved tilsetting i vikariat og etterfølgende stilling som brannkonstabel. Alder og kjønn ble begge funnet vektlagt til søkerens ugunst.

³³ Ot.prp. nr. 77 (2000-2001) side 36 første spalte.

Andre ganger kan forskjellsbehandlingen være utslag av at flere grunnlag (identitetskjenne tegn) *virker sammen*. Illustrerende er Likestillings- og diskrimineringsnemndas sak 1/2008 hvor Nemnda konkluderte med at et hotell handlet i strid med både likestillingsloven og diskrimineringsloven da to kvinner med asiatisk bakgrunn ble nektet rom. Nemnda uttalte blant annet følgende i sin vurdering: ”På denne bakgrunn finner Nemnda at det foreligger omstendigheter som gir grunn til å tro at hotellet la negativ vekt på B og venninnens kjønn og etnisitet da de nektet dem å ta inn på hotellet, der *kombinasjonen kjønn og etnisk bakgrunn var grunnlaget for avvisningen*.”³⁴

1.5.3 Det personlige integritetsvernet

Kravet til rettssikkerhet innbefatter et krav om en betryggende og sikker saksgang, både i behandling ved domstolene og i forvaltningsavgjørelser. Rettssikkerhetsbegrepet kan formuleres som ”beskyttelse mot overgrep og vilkårlighet fra myndighetenes side, til mulighet for å forutberegne sin rettsstilling og til å forsvare sine rettslige interesser. Ofte tas også med hensyn til likhet og rettferdighet.”³⁵ Som en del av rettssikkerhetsbegrepet finner man det personlige integritetsvernet, som ofte trekkes fram i forbindelse med vern av mistenkte og siktede i en straffesak.³⁶

Integritet brukes ofte som synonym til selvstendighet og ukrenkelighet. Det sies for eksempel at tiltaltes integritet ikke må krenkes. Her er det imidlertid kvinners integritetsvern som er i fokus, noe som ofte innebærer at problemstillingen gjelder fornærmedes integritetsvern. Det er beskyttelse mot overgrep fra andre mennesker som står i fokus, ikke overgrep fra myndighetenes side. ”Rettssikkerhet handler også om adgang til å beskytte seg mot overgrep ved hjelp av retten”.³⁷ En slik forståelse av rettssikkerhetsbegrepet er ikke noen juridisk nyskapning, men den må prioriteres i

³⁴ Min kursivering.

³⁵ Eckhoff/Smith (2006) side 50.

³⁶ Bratholm (1979) side 232.

³⁷ Robberstad. *Mellom tvekamp og inkvisisjon* (1999) refererer Bodil Chr. Erichsen på side 361.

læreboklitteraturen. Anne Robberstad gjeninnfører det hun kaller det ”klassiske” rettssikkerhetsbegrepet, som innebærer sikkerhet for individets rettigheter, *både* med henblikk på overgrep fra myndighetene *og* fra medborgere.³⁸ Rettssikkerhet i strafferettslig forstand handler framfor alt om rettsriktighet; riktig jus skal anvendes på rett faktum.³⁹

Det bør også merkes at stater som har underskrevet Den europeiske menneskerettighetskonvensjon (EMK) har en plikt til å sikre frihet fra seksuell vold mellom privatpersoner, både med hensyn til utforming av straffebestemmelser, håndheving og andre adekvate tiltak. Det er imidlertid usikkert hvor langt plikten rekker og hvilke tiltak som kan kreves iverksatt.⁴⁰

2 Undersøkelsen

2.1 Innledning

Her gis en oppsummering av undersøkelsens hovedkonklusjoner. Av plasshensyn gis kun samlede avdelingsevalueringer. Jeg har som sagt innledningsvis ikke tatt for meg alle fag på hver avdeling, slik at konklusjonene tar forbehold om at det finnes fag som ikke er evaluert som ivaretar perspektivet på en tilfredsstillende måte.

Jeg har sett på hvorvidt forslagene til felles undervisningstiltak og kompendier er blitt satt i verk og på innholdet i læreboklitteraturen. For oversikt over de undersøkte lærebøker, se vedlegg.

³⁸ Robberstad. *Mellom tvekamp og inkvisisjon* (1999) side 360 følgende.

³⁹ Robberstad. *Fornærmedes stilling i straffeprosessen* (1999) side 65.

⁴⁰ Kaasin (2006) side 617.

2.2 Vurdering av 1. avdeling

På masterstudiets første avdeling er det ikke innført en ønsket obligatorisk forelesningsserie. Integrasjonsnotatet viste til at kvinne- og kjønnsperspektivet best kunne ivaretas på 1. avdeling med en slik forelesningsserie, med unntak av fagene familie- og arverett og erstatningsrett. Av den grunn er det en alvorlig mangel at en slik forelesningsserie ikke er iverksatt. Forelesningen er også tiltaket som best ivaretar den tverrgående integrasjonsmodulen som fakultetet la vekt på under utarbeidelsen av studieordningen. Det er ikke utarbeidet skriftlig materiale som omhandler kvinne- og kjønnsperspektivet. Ingen av fagene på avdelingen har beskrevet kvinne- og kjønnsperspektivet i pensum/læringskrav.

Under gjennomgangen av *familie- og arverett* ble det konkludert med at integrasjonen er tilfredsstillende for familieretten, som integrerer perspektivet fortløpende der det etter sitt innhold hører hjemme. Læreboka i arverett er ikke oppdatert og ivaretok heller ikke perspektivet i noen særlig grad.

Med hensyn til *erstatningsretten* er boka oppdatert, men i liten grad med henblikk på likestilling og erstatningsutmåling. Regelen om objektivt ansvar ved diskriminering som finnes i likestillingsloven er ikke behandlet i boka. Dette er et eksempel på et område hvor det foreligger muligheter for forbedring.

Det samlede inntrykket av 1. avdeling er at kvinne- og kjønnsperspektivet ikke er ivare tatt slik som ønsket i arbeidet med 5-årsordningen.⁴¹

2.3 Vurdering av 2. avdeling

Studiets andre avdeling, som er avdelingen som gjennomgående og tverrfaglig er mest relevant med tanke på kjønnsdiskrimineringslæren, inneholder en forelesning i kvinne- og

⁴¹ Følgende fag på studiets første avdeling er ikke evaluert: *Innføring i rettsstudiet, inngåelse og tolking av avtaler, fast eiendoms rettsforhold og kjøpsrett.*

kjønnsperspektivet. Undervisningen består av to timer og er ikke gjort obligatorisk. Innholdet i forelesningen er imidlertid svært positivt: en tverrfaglig gjennomgang som belyser ulike problemstillinger knyttet opp mot kvinne- og kjønnsperspektivet. Mangelen på skriftlig pensum og at det er valgfritt oppmøte synes å minske dens relevans til eksamen. Det foreligger ikke et kompendium med artikler eller doms- og materialsamling. Heller ikke er det avsatt egne studiepoeng til behandling av ikke-diskrimineringslæren. Ingen av avdelingens fag omtaler perspektivet i beskrivelsen av pensum/læringskrav.

Faget *statsforfatningsrett* kan ikke sies å ha integrert kvinne- og kjønnsperspektivet, herunder diskrimineringslæren, på en tilfredsstillende måte, til tross for enkelte historiske tilbakeblikk på diskriminering av kvinner når det gjelder blant annet stemmerett og arverekkefølgen til tronen. Dagens vern er ikke skikkelig behandlet ut fra henvisning til manglende vern mot diskriminering i Grunnloven.

I *forvaltningsretten* er likebehandlingslæren knapp i sin behandling av kjønnslikestilling. Diskrimineringslæren og tilhørende håndhevingsorganer er ikke inntatt. Det er behov for å framheve innholdet og utviklingen i diskrimineringsbegrepet.

Internasjonale menneskerettigheter ivaretar hensynet til synliggjøring av FNs Kvinnekonvensjon på en ordentlig måte. Diskrimineringslæren behandles på felles grunnlag og gir en tilfredsstillende innføring i sentrale begreper som indirekte og direkte forskjellsbehandling og aksessoriske og selvstendige diskrimineringsforbud. Diskriminering på grunnlag av kjønn er ikke gjenstand for selvstendig omtale i noen særlig grad, slik at innholdet i kjønnsdiskrimineringsvernet uttrykkes i liten utstrekning.

Til *examen facultatum* er det ingen prinsipiell tilnærming til kjønn og likebehandling. Kjønnslikestilling og kjønnsrettferdighet brukes som eksempler, men gis ikke en egen behandling.

Min samlede konklusjon fra studiets andre avdeling er at integrasjonen ikke er fullstendig, men viktige deler er kommet på plass slik at man har et godt grunnlag å bygge videre på.⁴²

2.4 Vurdering av 3. avdeling

Tredje avdeling på jusstudiet har hverken egen forelesning, kompendium eller tilfredsstillende pensumlitteratur med hensyn til kvinne- og kjønnsperspektivet i de fagene jeg har valgt å evaluere. De utvalgte fagene *obligasjonsrett* og *rettshistorie* tar i svært liten grad hensyn til tiltaket om integrasjon. Kvinne- og kjønnsperspektivet kommer kun eksempelvis til syne i framstillingen i rettshistorie. Ingen av fagene beskriver perspektivet i sitt pensum/læringskrav. Konklusjonen, på bakgrunn av mine utvalg, er at integrasjon av betydning ikke har funnet sted på jusstudiets tredje avdeling.⁴³

2.5 Vurdering av 4. avdeling

Fjerde avdeling har ikke en tverrfaglig forelesning i kvinne- og kjønnsperspektivet. Det finnes heller ikke et kompendium med artikler, dommer og annet materiale. For de studentene som velger *rettssosiologi* som perspektivfag, er det imidlertid kommet på plass et kompendium som tar opp problemstillinger knyttet til blant annet kjønn. Denne tilførselen på pensum må sies å være positiv for kvinne- og kjønnsmainstreamingen. Ingen av fagene har beskrevet perspektivet i framstillingen av pensum/læringskrav.

Kvinne- og kjønnsperspektivet i *strafferetten* og *straffeprosessen* er ikke i samsvar med integrasjonsvedtaket. Integritetsvernet må tydeliggjøres. Det kan sies med Robberstads ord: "I det juridiske studiet læres det at rettssikkerhet er noe siktede har krav på, men ikke fornærmede." Deler av litteraturen er også foreldet.

⁴² Følgende fag har ikke vært en del av evalueringen: *alminnelig folkerett*, *velferdsrett*, *kommunalrett* og *miljørett*.

⁴³ Følgende fag har ikke vært evaluert på tredje avdeling: *fullmakt og ugyldighet i avtaleforhold*, *tredjemannsvern* (*konkursrett*, *panterett* og *dynamisk tingsrett*) og *selskapsrett*.

Skatterett har integrert kvinne- og kjønnsperspektivet på en prinsipiell måte og innført sentrale begreper som direkte og indirekte diskriminering. Faget er altså et godt eksempel på hvordan en integrasjon kan gjøres og et eksempel til etterfølgelse.

Fjerde avdeling har ikke foretatt en vellykket integrasjon, til tross for at fagene skatterett og rettssosiologi gir perspektivet substans.⁴⁴

2.6 Bruk av kvinnelige forelesere og pensumlitteratur skrevet av kvinner

Et ledd i mainstreamings- og universitetspolitikken er å oppnå en høyere andel av kvinnelige forelesere, som også er framhevet som egnet til å fremme kvinne- og kjønnsperspektivet, samt et mål i seg selv. Det er likeledes et mål å anvende pensumlitteratur skrevet av kvinner. Dette forutsetter at det finnes litteratur innen de ulike disipliner skrevet av kvinner. Jeg har foretatt en kvantitativ undersøkelse av hvor mange kvinner det er tale om innenfor hvert enkelt fag på hver avdeling.

Det må understrekes at denne metoden for integrasjon av innholdet i kvinne- og kjønnsperspektivet ikke er tilstrekkelig. Det er ingen garanti for at kvinner vil forelese i emner relatert til perspektivet i større grad enn menn. Det er derimot et selvstendig mål å øke antallet kvinnelige forelesere og kvinnelige forfattere av pensumlitteratur.

Totalt sett på jusstudiets fire første obligatoriske avdelinger høstsemesteret 2007⁴⁵ er fordelingen mellom kjønnene i undervisning (som omfatter *både* kursholdere og forelesere)

⁴⁴ *Sivilprosess, rettskildelære* (metodelære) og *rettsøkonomi* (semiobligatorisk) har ikke vært evaluert på studiets fjerde avdeling.

⁴⁵ Semesteret er antagelig representativt for tidligere semester.

slik: 103 menn og 46 kvinner.⁴⁶ Likestillingsutvalget har særlig lagt vekt på å øke antallet av kvinnelige forelesere.⁴⁷ Av forelesere er fordelingen slik: 32 menn og 8 kvinner.

En relatert målsetting er å øke antall kvinner som skriver lærebøker og/eller annen pensumlitteratur. Høstsemesteret 2007 inneholdt kun 1 kvinnelig lærebokforfatter, som skrev sammen med en mann, og 5 artikkelforfattere. For sammenligningens skyld telte jeg 22 lærebøker skrevet av menn (en eller flere forfattere) og 4 artikler skrevet av menn.

3 Den organisatoriske siden omkring integreringstiltaket

3.1 Plassering av ansvar og oppfølging

Evalueringen har vist at det har blitt gjort mindre enn ønsket for å besørge implementering av perspektivet i undervisning og litteratur. Det juridiske fakultet ved studiereformkomiteen manglet en systematisk tilnærming til kjønnsperspektivet i arbeidet med studieordningen. Integrasjonstiltaket har ikke blitt gjenstand for oppfølging før Likestillingsutvalgets initiativ våren 2006. LSU ønsket da å evaluere innholdet i studieordningen, ikke å veilede eller konkretisere en mulig oppfyllelse av tiltaket. Et unntak må likevel merkes. Avdeling for kvinnerett inviterte på eget initiativ personer fra ulike fagdisipliner til å snakke om kvinne- og kjønnsperspektivet i sine åpne lunsjseminarer, våren 2005. Som gjesteforeleser på det årlige Tove Stang Dahl-seminaret inviterte Avdelingen professor ved Handelshøyskolen i København, Ruth Nielsen, for å innlede over temaet "Gender mainstreaming på kontraktrettens område".

⁴⁶ Opptellingen skiller ikke mellom interne og eksterne undervisere. Den tar heller ikke høyde for at foreleserne/kursholderne er tildelt ulikt antall timer.

⁴⁷ Se for eksempel Protokoll – Møte i Likestillingsutvalget 10.09.03: "LSU ønsker å iverksette endringer for å få flere kvinnelige forelesere."

Under arbeidet med femårsordningen ble det ikke uttalt hvordan en integrasjon skulle foretas, hvilken metode som skulle brukes eller hvem som skulle være ansvarlig for gjennomføringen. Det ble ikke bestemt noen form for tiltaks- eller oppfølgingsplan for integrasjonen. Tiltaket mangler en *plassering av ansvar*. I dag er det altså opp til hver enkelt lærebokforfatter eller kursholder/foreleser hvorvidt kvinne- og kjønnsperspektivet vies en plass. Jusstudiet er organisert slik at hver avdeling har en avdelingsansvarlig og hvert fag har en fagansvarlig. Ansvaret kunne tenkes plassert hos de eksisterende ansvarlige eller hos en nyoppnevnt ansvarlig for implementeringen. Et grunnleggende vilkår for at gender mainstreaming skal fungere etter sin hensikt er at oppfølgingsansvar er plassert.

Videre har *dokumentasjonen* av tiltaket mangler. *Integrasjonsnotatet* finnes ikke elektronisk på internett eller i fakultetets arkiv. Notatene på vegne av faggruppene er likeledes ikke arkivert. *Forslag til prinsippvedtak* var imidlertid arkivert. *Delinnstillingene* fra komiteen finnes elektronisk. De mest sentrale dokumentene omkring integreringen er utilgjengelig for publikum, og er med på å usynliggjøre tiltakets eksistens.

Som en følge av at tiltaket mangler en plassering av ansvar, finnes heller ingen *rapporteringsplikt*. Dette gjør det vanskelig å kontrollere og følge opp tiltaket.

Kvinne- og kjønnsperspektivet er ikke kommet til uttrykk i fagbeskrivelse og læringskrav. Integreringen oppnår ikke den *synlighet* som kreves for å lykkes, og tvinger samtidig perspektivet inn under andre tematiske avgrensninger.

4 Konkluderende bemerkninger og anbefalinger

5-årskomiteen uttrykker tidvis en positiv holdning til integreringen av kvinne- og kjønnsperspektivet. En slik holdning gjenspeiles ikke i resultatet av implementeringen. Det er, som vist ovenfor, tilfeldig om kjønnsperspektivet anlegges i pensum. Dagens system,

med manglende oppfølging og ansvarsplassering, gjør at den enkelte lærebokforfatter og foreleser selv kan avgjøre om og hvordan kjønnsperspektiv og diskrimineringslære presenteres for studentene. Delvedtak 4 som er en oppfordring til integrering, kan sammenlignes med likestillingslovens aktivitetsplikt i § 1 bokstav a. Den er lite konkret, inneholder ingen oppgaver som må gjøres, er ikke gjenstand for kontroll og det foreligger ingen muligheter for sanksjonering ved manglende gjennomføring.

Avhandlingens hovedproblemstilling var om kvinne- og kjønnsperspektivet er integrert i de obligatoriske fag ved Det juridiske fakultet ved Universitetet i Oslo. Konklusjonen er at integrasjonen i liten grad er foretatt innholdsmessig og overhodet ikke organisatorisk.

Det avsluttes med en punktvis anbefaling for å styrke mainstreamingen i de obligatoriske fagene ved Det juridiske fakultet:

- Det rettslige grunnlaget for en integrering bør styrkes og konkretiseres. Plikten bør gis et konkret og utvetydig innhold. Det bør utarbeides anvisninger på hva som kan gjøres eller hvilke minimumskrav som stilles.
- Ansvar for oppfølging må plasseres. Det kan for eksempel gjøres ved egne fagansvarlige som påser at undervisningsmateriale og undervisningen er i samsvar med tiltaket om integrering.
- Det kan iverksettes rapporteringer av tiltak som er iverksatt, for etterprøving og kontroll.
- Kvinne- og kjønnsperspektivet bør synliggjøres ved beskrivelse i læringskrav til det enkelte fag, eventuelt egne studiepoeng som også vil øke eksamensrelevansen.
- Forelesningen i kvinne- og kjønnsperspektiv kan gjøres obligatorisk. Det bør samtidig utarbeides litteratur som kan knytte forelesningen opp mot eksamen. Innføre tilsvarende forelesning på de tre andre avdelingene.
- Lage en saks- og materialsamling, samt oppgaver som kan knytte problemstillingen til eksamen.
- Sanksjoner for manglende gjennomføring? Belønning?

Kilder

Litteratur:

Bratholm, Anders. *Mistenkte eller siktedes vern mot integritetskrenkelse*. I: Jussens venner, årgang 1979 side 232 følgende.

Bruzelius, Karin. I: Norsk lovkommentar (2005) side 1248-1259.

Eckhoff, Torstein og Smith, Eivind. *Forvaltningsrett*. 8. utgave Oslo, 2006.

Hellum, Anne. *Rettferdighet og frihet. Tove Stang Dahls forfatterskap i et nøtteskall*. Minibiografi. I: Prosa 06. 2006.

Hellum, Anne. *FNs Kvinnediskrimineringskonvensjon*. Utkommer i: Diskriminerings- og likestillingsrett. Anne Hellum og Kirtsen Ketscher (red.) Oslo, 2008.

Kaasin, Janne. *Statens forpliktelser etter EMK artikkel 3 og 8 når privatpersoner utøver seksuell vold mot kvinner*. I: Tidsskrift for rettsvitenskap, årgang 2006 side 581 følgende.

Lødrup, Peter. *Lærebok i erstatningsrett*. 5. utgave Oslo, 2005.

Lødrup, Peter og Sverdrup, Tone. *Familieretten*. 5. utgave Oslo, 2004.

Nielsen, Ruth. *Princippet om ligehandling af kvinder og mænd som et generelt princip i kontraktretten*. I: Tidsskrift for rettsvitenskap, årgang 2006 side 71 følgende.

Robberstad, Anne. *Mellom tvekamp og inkvisisjon – Straffeprosessens grunnstruktur belyst ved fornærmedes stilling*. Oslo, 1999.

Robberstad, Anne. Fornærmedes stilling i straffeprosessen. I: *Festskrift til JURKs 25 års jubileum* side 59 følgende.

Sørli, Cathrine. *Kvinne- og kjønnsperspektivet i Master i rettsvitenskap. En vurdering av integreringen av kvinne- og kjønnsperspektivet i de obligatoriske fag ved Det juridiske fakultet*. I: *Kvinnerettslig skriftserie Nr. 75* (2008), Avdeling for kvinnerett, Universitetet i Oslo.

Brev, notater etc.:

Aune, Helga, Hellum, Anne og Ketscher, Kirsten. *Studiereformen: Forslag til prinsippvedtak om integrasjon av kvinne- og kjønnsperspektivet i obligatoriske fag*. Vedlegg 10 til Delinnstilling I.

Bull, Hans Jacob og Hellum, Anne. *Integrasjon av kvinne- og kjønnsperspektivet i de obligatoriske fag ved gjennomføringen av ny studieordning*. Notat av 18.03.03 til studiereformkomiteen.

Protokoll – Møte i Likestillingsutvalget 10.09.03.

Elektroniske dokumenter:

Aasen, Berit. Norsk institutt for by- og samfunnsforskning (NIBR). *Erfaringer fra evalueringer av kvinne- og likestillingsrettet bistand*. Synteserapport 2006/1. Utgitt av Norad – Direktoratet for utviklingssamarbeid. Tilgang:

<http://www.norad.no/items/5980/38/9283759650/Erfaringer%20fra%20evalueringer%20av%20kvinne-%20oglikestillingsrettet%20bistand.pdf>

Agreed conclusions of the 1997 ECOSOC Coordination Segment. ECOSOC Agreed conclusion on gender mainstreaming 1997/2. Tilgang:

<http://www.un.org/womenwatch/daw/followup/main.htm>

Fakultetsstyrets vedtak ved studiereformen. Tilgang:

http://www.jus.uio.no/studier/kvalitetsreform/arkiv/fakvedtak_jus.rtf

Forslag til ny studieordning – Delinnstilling I. 5-årskomiteen, 29. november 2002. Tilgang:

<http://www.jus.uio.no/studier/kvalitetsreform/arkiv/delinnstillingI.doc>

Forslag til ny studieordning – Delinnstilling II. 5-årskomiteen, 30. april 2003. Tilgang:

<http://www.jus.uio.no/studier/kvalitetsreform/arkiv/delinnstillingII.doc>

Forslag til ny studieordning – Delinnstilling III. 5-årskomiteen, 14. november 2003.

Tilgang: <http://www.jus.uio.no/fakultetet/DelinnstillingIII/delinnstillingIII.html>

Likestillingsutvalgets mandat og sammensetning. Utdrag fra [Styrings- og administrasjonsreglement for Det juridiske fakultet](#), §§ 25-26. Tilgang:

<http://www.jus.uio.no/fakultetet/rad-utvalg/lsu/mandat.html>

Mehra, Rekha and Gupta, Geeta Rao. *Gender mainstreaming: Making it happen.* February 2006. Tilgang:

<http://siteresources.worldbank.org/INTGENDER/Resources/MehraGuptaGenderMainstreamingMakingItHappen.pdf>

Årsberetninger for Det juridiske fakultet for 2003 til og med 2006. Tilgang:

http://www.jus.uio.no/fakultetet/plan_rapport/aarsrapport/index.html

Lover og konvensjoner:

Lov om likestilling mellom kjønnene (likestillingsloven) av 9. juni. Nr. 45. 1978.

Den europeiske menneskerettighetskonvensjon av 4. november 1950.

FNs konvensjon om avskaffelse av alle former for diskriminering av kvinner av 18. desember 1979.

Odelstingsproposisjoner:

Ot.prp. nr. 77 (2000-2001) *Om lov om endringer i likestillingsloven mv. (plikt til å arbeide for likestilling, skjerping av forbudet mot forskjellsbehandling på grunn av kjønn, forbud mot seksuell trakassering mv.)*

EØS-rettslige kilder:

Rådets direktiv 76/207/EØF af 9. februar 1976 om gjennomførelse af princippet om likebehandling af mænd og kvinder for så vidt angår adgang til beskæftigelse, erhvervsuddannelse, forfremmelse samt arbejdsvilkår.

Rådets direktiv 2002/73/EF af 23. september 2002 om ændring af Rådets direktiv 76/207/EF om gennemførelse af princippet om likebehandling af mænd og kvinder for så vidt angår adgang til beskæftigelse, erhvervsuddannelse, forfremmelse samt arbejdsvilkår.

